

Ks. Stanisław URBAŃSKI

KS. ANTONI SŁOMKOWSKI – TEOLOG DUCHOWOŚCI

Treść: 1. Pojęcie świętości; 2. Życie wewnętrzne jako „nowe życie”; 3. Życie wewnętrzne jako doskonałość chrześcijańska; 4. Zjednoczenie mistyczne szczytem świętości; 5. Inne elementy koncepcji życia duchowego; Zakończenie.

Słowa kluczowe:

Keywords: Spirituality, Słomkowski Antoni,

W najdoskonalszej monografii o ks. A. Słomkowskim autor ks. Józef Warzeszak nazywa Go teologiem życia wewnętrznego. Co prawda ks. A. Słomkowski był z wykształcenia dogmatykiem, to jednak jako jeden z pierwszych zajął się teologią duchowości. Dotychczas tą dziedziną zajmowali się albo dogmatycy albo moralisci. Jedni nadawali jej charakter bardziej dogmatyczny, inni moralny. Gdy chodzi o naszego Autora niewątpliwie na charakterze jego teologii duchowości wycisnęło swe piętno intelektualne ukształtowanie jako dogmatyka. Chociaż jego twórczość w tej dziedzinie jest mocno osadzona w podstawowych dogmatach wiary katolickiej, to jednak Autor świetnie orientuje się w kierunkach odradzającej się teologii duchowości na Zachodzie.¹

Zainteresowanie tą dziedziną, jak zaznacza ks. J. Warzeszak, wynikało ze świadomego dążenia do osiągnięcia osobistej świętości; ze świadomości jak bardzo potrzebne jest rozwijanie tej problematyki dla pogłębienia życia religijnego w Polsce. Przyczyną tego było również żywe śledzenie najbardziej aktualnej problematyki teologicznej.²

Nie sposób w niniejszym artykule zaprezentować w pełni koncepcję teologii życia wewnętrznego ks. A. Słomkowskiego, niemniej zwrócimy uwagę na jej najważniejsze założenia. Autor zafascynowany nauką Soboru Watykańskiego II pragnie pokazać ludziom świeckim, że świętość jest dostępna dla wszystkich i dla każdego. Chce pokazać, że powszechne powołanie do świętości, o jakim mówił ostatni Sobór, jest rzeczywistością możliwą do zrealizowania w codziennym życiu.³

Ks. A. Słomkowski zrywa, więc z XIX wieczną hagiografią, która świętych ukazywała jako ludzi nie z tego świata, których trudno było nawet w czymkolwiek naśladować. Dlatego pisano specjalne „podręczniki” uczące chrześcijan „naśladowania” świętych. A co najgorsze przypisywano im liczne cuda, które nie miały miejsca w rzeczywistości lub były

¹ Por. J. WARZESZAK, Ks. Antoni Słomkowski 1900-1982. Rektor i odnowiciel KUL. Teolog – rekollekjonista. Człowiek sumienia, Warszawa 1999, s.186.

² Por. tamże, s. 185.

³ Por. A. Słomkowski, Powszechne powołanie do świętości, Zeszyty Naukowe KUL 9(1966), nr 3, s. 23-34.

opisem zaczerpniętym nawet z żywotów niektórych starożytnych cesarzy rzymskich. Nic też dziwnego, że Autor dążył do „oczyszczenia” ich życia świętego, a tym samym do nowego spojrzenia na teologię duchowości.

Ogólnie mówiąc, zasadniczym pragnieniem ks. A. Słomkowskiego było ukazanie koncepcji życia duchowego w świetle nauki Soboru Watykańskiego II, a więc w świetle historii zbawienia. Można powiedzieć, że jego teologia duchowości jest interpretacją nauczania Soboru, aby ludziom świeckim ukazać nowy „widok” życia w Kościele (por. KK 39,42).

1. Pojęcie świętości

Ponieważ Sobór Watykański II jeszcze używa zamiennie dwa terminy: doskonałość i świętość. Dlatego Autor najpierw wyjaśnia termin „doskonałość” w Piśmie Świętym odwołując się do klasycznych słów Jezusa: „Bądźcie doskonałymi, jako Ojciec wasz Niebieski doskonały jest” (Mt 5,48). I „Jeśli chcesz wejść do żywota, zachowaj przykazania... jeśli chcesz być doskonałym, idź sprzedaj co masz i rozdaj ubogim”(Mt 19,18-21). Według Autora doskonałość w listach św. Pawła oznacza pełnię życia chrześcijańskiego (por. Flp 3,15; Kol 3,14). Podobnie wyrażają się Ojcowie Kościoła. Natomiast w wyjaśnieniu teologicznym Autor analizuje pojęcie doskonałość według św. Tomasza oraz Arystotelesa. Odnosząc je do życia duchowego chrześcijanina uważa, że doskonały jest ten, który posiada wszystko, co powinien posiadać jako człowiek, chrześcijanin i katolik.⁴

Z kolei słowo „świętość” Autor analizuje w Starym Testamencie i w Nowym Testamencie. Dochodzi do wniosku, że ma ono znaczenie kultywne. Oznacza ono również wysoki stan moralno-religijny. Człowiek święty jest w pewien sposób zbliżony do Boga, który jest w szczególny sposób święty. Tak rozumiana świętość oznacza proces, który jest owocem współpracy człowieka z łaską Bożą i który trwa aż do końca życia doczesnego.⁵

Idąc swoim tokiem analizy Autor przeprowadza szerokie wyjaśnienie pojęcia świętości w nauce św. Tomasza z Akwinu. Ogólnie stwierdza, że Akwinata określa ją jako cnotę moralną, ale zaznacza, że ona nie wyczerpuje w pełni treści pojęcia, które powinno być rozszerzone w świetle teologii łaski, zamieszkania Trójcy Świętej w duszy i uczestnictwa w życiu Bożym.⁶

Wielką zasługą ks. A. Słomkowskiego jest zaprezentowanie pojęcia świętości w świetle współczesnej jemu teologii duchowości Zachodu. W ten sposób włącza się w nurt dyskusji, jaka rozwinęła się zwłaszcza w literaturze francuskiej w czasie Soboru, a nawet już przed nim. Cytuje m. in. takich teologów jak R. Garrigou-Lagrange, G. Thils, J. de Guibert, którzy wypowiadają się w sprawie pojęcia doskonałość i świętość. Autor nie wdając się w dyskusje teologiczno-polemiczne widzi rozwiązanie powyższego sporu w nauce Soboru, który posługuje się obydwoma określeniami w znaczeniu równoznacznym. Ponieważ Sobór mówiąc o powołaniu do świętości wszystkich stawia za wzór Boga i ostateczną rację

⁴ Por. S. Słomkowski, *Teologia życia wewnętrznego*, mps, s.65-66.

⁵ Por. tamże, s.68.

⁶ Por. tamże, s.69-70.

tegoż obowiązku widzi w prawdzie o świętości Boga, o świętości Chrystusa oraz o świętości Kościoła.⁷

Powyższe rozważania doprowadziły Autora do stwierdzenia, że fundamentem osobistej świętości jest świętość ontyczna. Dopiero z niej wypływa świętość moralna. Dlatego dominującą część swojej teologii życia wewnętrznego poświęca świętości substancjalnej samego Boga, który jest źródłem świętości Kościoła jako całości i wszystkich członków. Tutaj widzimy już nowe spojrzenie Autora na doskonałość i świętość, gdyż uważa, że Kościół utożsamia oba terminy. Chcąc określić świętość Boga jako źródło i wzór świętości, do jakiej wezwani są wszyscy chrześcijanie, nie musimy czynić rozróżnienia pomiędzy doskonałością Bożą a Jego świętością, jak to spotykamy w teologii dogmatycznej, lecz raczej wziąć pod uwagę przymioty Boże, które dogmatyka określa jako nieskończoną doskonałość oraz tę rzeczywistość w Bogu, którą teologia nazywa świętością. Dla pełniejszego wyjaśnienia Autor szeroko omawia prawdy dogmatyczne jak: Bóg jest pełnią Bytu, Bóg jest Prawdą, Bóg jest Dobrocią, Bóg jest Pięknością, aby przejść do ujęcia Boga jako Świętości. W tym zakresie porusza zagadnienie substancjalnej i moralnej świętości Boga.

Autor pisze, że Bóg nie tylko jest święty, ale jest samą Świętością. Tą świętością jest Jego natura nieskończenie doskonała, będąca samym Dobrem i Pięknością. Twierdzenie, że Bóg jest świętością mówi nam, że życie woli Bożej jest samą świętością; że wola Boża jest z tą Dobrocią i Pięknością Istoty Bożej w możliwy sposób najściślej zjednoczona; że wola Boża jest tym samym, co Dobroć i Piękność Istoty Bożej. Innymi słowy, wola Boża jest samą Istotą Bożą, która to Istota Boża jest Dobrem i Pięknością. Bóg Święty, nieskończenie doskonały obejmuje swą wolą, będącą tym samym, co Jego Istota, samą swą Istotą, która jest i Prawdą i Dobrem i Pięknością. Natura, czyli Istota Boża jest sama z siebie świętością. A więc świętość Boga jest tym samym, co Jego Istota, czyli Bóg z Istoty swej jest Święty i jest samą Świętością, tak jak jest Życiem i Prawdą.⁸

Pojęcie świętości według A. Słomkowskiego zawiera wiele składników. Dlatego jako proces życia duchowego nie można dać jednoznacznego określenia. Natomiast możemy powiedzieć, że świętość, czyli życie duchowe to życie Chrystusowe w nas; to naśladowanie Chrystusa; to upodobnienie się do Trzech Osób Trójcy Świętej; to życie łaski; to życie miłości. Jest to doskonałość chrześcijańska. To jest „nowe życie”, „sprawiedliwość i świętość”; to jest życie dziecka Bożego, przyjaźń z Bogiem, wszczepienie w Chrystusa. Autor stwierdza, że każde z tych określeń jest słuszne, chociaż nie wyraża wszystkich aspektów i składników życia duchowego. Uważa, że z tych wszystkich pojęć można wyodrębnić niektóre, które są najbardziej charakterystyczne i wokół których można zgrupować inne zagadnienia dotyczące istoty życia duchowego.⁹

2. Życie wewnętrzne jako „nowe życie”

Posługując się terminologią Autora trzeba zaznaczyć, że pełnia tego życia, czyli świętości nie wyczerpuje się w obrębie tego, co stanowi naturę człowieka, lecz, że wychodzi ponad jego naturę. Dla pełniejszego wyjaśnienia Autor odwołuje się do nauki Soboru Trydenckiego o naszym usprawiedliwieniu przez Jezusa Chrystusa. Usprawiedliwienie to jest

⁷ Por. tamże, s. 70-71, tenże, Istota życia wewnętrznego, *Ateneum Kapłańskie* 66(1963), z.326-327, s.199-200; por. J. Warzeszak. Ks. Antoni Słomkowski dz. cyt., s. 187.

⁸ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia wewnętrznego* dz. cyt., s.79-80.

⁹ Por. A. Słomkowski, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s.195-196.

również uświęceniem i odnowieniem wewnętrznego człowieka. Dokonuje się ono dzięki temu, że chrześcijanin przyjmuje dobrowolnie łaski i dary. W chwili usprawiedliwienia człowiek otrzymuje łaskę i miłość, którą Duch Święty rozlewa w sercach naszych. Owa rzeczywistość, którą Bóg wlewa do duszy oznacza sprawiedliwość Bożą, nie tą, przez którą On sam jest sprawiedliwy, lecz, przez którą nas usprawiedliwia. Autor zaznacza, że sprawiedliwość tutaj nie oznacza cnotę moralną, ale rzeczywistość nadprzyrodzoną daną człowiekowi przez Boga, która wynosi człowieka ponad jego naturę, a którą nazywamy łaską uświęcającą. W tej analizie nauki Kościoła Autor dostrzega już pewien dynamizm życia duchowego, który bardziej jasno prezentują określenia Pisma Świętego, gdyż bardziej mówią językiem konkretnym i przemawiającym do człowieka. A więc życie duchowe jako proces posiada jakąś wewnętrzną więź z życiem Chrystusa, co więcej mamy tutaj do czynienia z pewnego rodzaju tożsamością: „Jam winnym szczepem, a wy latoroślami” (J 15,5). Zachodzi tutaj jakaś wspólnota życia pomiędzy wierzącymi a Chrystusem, tak jak istnieje pomiędzy krzewem a latoroślami. Dlatego tak rozumiana wspólnota nie dotyczy porządku bytowego, ontycznego, ale przede wszystkim ma się objawiać w działaniu, w procesie wewnętrznym człowieka. Na latorośli muszą się pojawić grona, ma ona przynieść owoce, a warunkiem tego jest trwanie w łączności z krzewem. Podobnie w życiu duchowym chrześcijanina. Człowiek święty ma przynieść owoc dobrych uczynków, mających znaczenie dla życia wiecznego, a warunkiem tego jest trwanie w łączności z Chrystusem. Na potwierdzenie tych słów przytacza naukę Jezusa: „Trwajcie we mnie, a ja w was. Jak latorośl nie może przynieść owocu sama ze siebie, jeśli nie tkwi w winnym krzewie, tak i wy, jeśli we mnie pozostawać nie będziecie... W tym jest chwała Ojca mego, abyście wiele owocu przyniesili” (J 15,4-8).¹⁰

A, Słomkowski w powyższych słowach dostrzega istotę świętości. Uważa, że podobnie pisze św. Paweł, gdy się wyraża, że jesteśmy w Jezusie Chrystusie, a Chrystus mieszka w nas. Wówczas wszyscy są napełnieni całą pełnością Bożą (por. Ef 3,19).

Według Autora drugą prawdą, która wyraża istotę świętości jest prawda o nowym zrodzeniu z Boga, czyli prawda o dziecięctwie Bożym oraz o uczestnictwie w naturze Bożej. Prawda ta podkreśla, że życie duchowe chrześcijanina w swoim procesie rozwoju wyrasta ponad poziom czysto naturalny człowieka, czyli ma w pewien sposób udział w naturze Bożej. Autor wyjaśnia, że według św. Piotra przez Chrystusa otrzymaliśmy „największe i najcenniejsze obietnice, abyśmy stali się uczestnikami natury Bożej” (2 P 1,4). To uczestnictwo w życiu Bożym wynika z faktu zrodzenia z Boga: „Wszystkim, którzy Go przyjęli i uwierzyli w Imię Jego, dało moc, aby się stali synami Bożymi; którzy nie z krwi, ani żądz ciała, ani z woli ludzkiej, ale z Boga się narodzili” (J 1,12-13). Podobnie pisze św. Paweł: „A sam Duch daje świadectwo duchowi naszemu, żeśmy synami Bożymi. A jeżeli synami, to i dziedzicami, dziedzicami Bożymi, a współdziedzicami Chrystusa” (Rz 8,16-17). Tę ta prawdę o nowym zrodzeniu z Boga uważa A. Słomkowski za warunek, by człowiek mógł osiągnąć życie wieczne. Bowiem mówi Jezus Nikodemowi: „Zaprawdę powiadam tobie, jeśli się kto nie odrodzi z wody i z Ducha Świętego, nie może wejść do Królestwa Bożego” (J 3,5). Skoro jesteśmy zrodzeni z Boga, pisze Autor, to musimy posiadać w sobie jakąś rzeczywistość Bożą, czyli dar świętości. Dlatego podkreśla, że ta rzeczywistość tworzy istotę świętości. Swoje wywody Autor potwierdza Tradycją Kościoła odwołując się do

¹⁰ Por. tamże, s.196.

Ojców Kościoła, św. Augustyna, a także do pracy H. Rondela, który pisze o przebóstwieniu chrześcijanina.¹¹

Inną prawdą, która wyraża istotę świętości według A. Słomkowskiego jest nadprzyrodzone uzdolnienie chrześcijanina. Zalicza do niego cnoty teologalne i dary Ducha Świętego. Dzięki tym darom, idąc za nauką św. Tomasza człowiek wewnętrznie przebóstwiony jest zdolny poprzez swe władze działać zgodnie ze swą przebóstwioną naturą. Zaś dary Ducha Świętego ułatwiają ten proces duchowy. Wówczas chrześcijanin staje się upodobniony do życia Trójcy Świętej. Bowiem w nim mieszka Trójca Święta: „Jeśli mnie kto miłuje, będzie przestrzegał nauki mojej i Ojciec mój umiłuje go i przyjdziemy do niego i przebywać u niego będziemy”(J 14,23). To zamieszkanie Trójcy Świętej Autor tłumaczy nauką Jana do św. Tomasza i A. Gardeila. Bóg istnieje w duszy chrześcijanina dzięki życiu, jakie ona ma przez łaskę uświęcającą i dzięki zdolności do dążenia do mistycznego zjednoczenia z Bogiem. Powstaje pomiędzy duszą a Bogiem nowy stosunek, nie tylko taki, jaki jest pomiędzy każdym bytem stworzonym a Bogiem, nawet nie tylko taki, jaki istnieje pomiędzy człowiekiem a Bogiem, lecz dużo głębszy. Dusza bowiem skierowuje się ku Bogu w niej obecnemu, jako ku przedmiotowi poznania i miłości. Jest ona zdolna poznać i miłować Boga już nie tylko na sposób czysto ludzki i przyrodzony, lecz w pewnym sensie na sposób boski.¹²

3. Życie wewnętrzne jako doskonałość chrześcijańska

Chociaż Autor w świetle nauki Soboru Watykańskiego II zamiennie używa termin doskonałość i świętość, to jednak jeszcze uważa, że dla pełnego zrozumienia istoty świętości trzeba wziąć pod uwagę pojęcie doskonałości chrześcijańskiej. Powołuje się już na cytowane Pismo Święte i Tradycję Kościoła, a przede wszystkim na definicję doskonałości podaną przez A. Gmurowskiego. Idąc dalej Autor podkreśla, że doskonałość chrześcijańska polega na miłości. Odwołując się do św. Tomasza z Akwinu pisze, że doskonałość chrześcijańska polega na miłości Boga, drugorzędnie na miłości bliźniego. Przeprowadza jeszcze rozróżnienie przykazań i rad ewangelicznych, a co najbardziej istotne jest dla teologii duchowości, że mówi o rozwoju miłości według klasycznych trzech dróg: początkujących, postępujących i doskonałych. Powołując się na teologów zachodnich mocno podkreśla, iż miłość jest elementem istotnym tejże doskonałości. Zajmuje ona w życiu duchowym pierwsze miejsce. Wobec tego nie może wzrastać doskonałość chrześcijańska, i nie może rozwijać się świętość bez równoczesnego wzrostu miłości. Jest to miłość teologalna, odnosząca się ku Bogu jako Dobru Absolutnemu, miłująca Boga nade wszystko a wszystko w Bogu.¹³ Zatem skoro miłość wchodzi jako czynnik istotny w pojęcie doskonałości i świętości, to tym samym doskonałość chrześcijańska jest większa, im więcej jest miłości w duszy, im bardziej przenika całą działalność człowieka, im bardziej jest powszechna.¹⁴

Według A. Słomkowskiego istotą tak rozumianej miłości jest naśladowanie Boga-Miłości. Miłość jako przymiot Boga, jest najbardziej charakterystyczny dla Stwórcy, a w

¹¹ Por. tamże, s. 197.

¹² Por. tamże, s. 198.

¹³ Por. tamże, s.199-200; tenże, Szkice o kierownictwie duchowym, Warszawa 1973, s.81; tenże, Teologia życia duchowego, Lublin 2000, s. 155.

¹⁴ Por. tamże, s. 156-157; tenże, Współczesny człowiek i asceza, bmv 1964, s. 6.

konsekwencji dla świętości chrześcijanina. Bowiem naśladowanie Boga (por. 1 J 4,8) dokonuje się przez jej praktykowanie w codziennym życiu. Sam Jezus, nawołuje do realizacji przykazania miłości (por. Mt 22,37-40). Również o tym mówi Sobór Watykański II: „Bóg jest miłością, a kto trwa w miłości, w Bogu trwa, a Bóg w nim... Rozlewa zaś Bóg miłość swą w sercach naszych przez Ducha Świętego, który jest nam dany; dlatego też darem pierwszym i najbardziej potrzebnym jest miłość, którą miłujemy Boga nade wszystko a bliźniego ze względu na Boga” (KK 42).¹⁵

W swoich rozważaniach Autor odwołując się do św. Tomasza szeroko omawia stopnie miłości. Pomijając ich analizę, trzeba jednak zwrócić uwagę na najniższy stopień, który jest możliwy do zrealizowania przez chrześcijanina w życiu doczesnym. Dzięki tej miłości może on zwracać się do Boga-Miłości, zwracać się swoim całym jestestwem. Ale jednocześnie człowiek musi wyeliminować wszystkie przeszkody, które utrudniają zwrócenie się ku Jemu.¹⁶

Według A. Słomkowskiego istotę świętości wyraża realizacja miłości Boga i bliźniego. Osiągnięcie najwyższego poziomu miłości proporcjonalnie do rozwoju życia duchowego stanowi mistyczne zjednoczenie z Bogiem. Dopiero z osiągnięcia tego stopnia jedności z Bogiem wypływa autentyczna realizacja miłości bliźniego. Dlatego Autor stwierdza, że bez realizacji miłości bliźniego nie można mówić o pełnej miłości Boga (por. Mt 22,37-39). Bez miłości bliźniego chrześcijanin nie jest w stanie autentycznie miłować Boga. Miłość bliźniego jest sprawdzianem miłości Boga. Obie te miłości tworzą pewnego rodzaju całość. Jeżeli człowiek nie łączy z miłością Boga miłości bliźniego, to jego miłość jest nieszczerą, albo ma zły obraz Stwórcy.¹⁷

A. Słomkowski wychodząc z powyższych analiz zaznacza, że dzięki łasce uświęcającej chrześcijanin ma udział w życiu Bożym, upodabnia się do Niego. Im większe, więc będzie upodobnienie przez łaskę, czyli przebóstwienie, tym bardziej ontycznie, bytowo zbliży się do Boga. Ten ontyczny udział w życiu Bożym, jaki dokonuje się przez łaskę, wymaga jako swego dopełnienia upodobnienia do Boga w jego postępowaniu, a więc dostosowania swych myśli, pragnień i czynów do myśli i Jego woli. Innymi słowy, chodzi o odtworzenie w sobie w sposób możliwie doskonały doskonałości samego Boga. Takie ujęcie, zdaniem Autora, prowadzi do spojrzenia na doskonałość chrześcijańską jako na pełnienie woli Bożej i naśladowanie Chrystusa. To pełnienie woli Bożej wynika z prawdy o upodobnieniu człowieka do Boga. Bóg jest bytem nieskończenie doskonałym, Jego działanie jest zawsze zgodne z Jego istotą i nie może w Nim być nic takiego, co by z tą istotą zgodne nie było. Skoro człowiek upodabnia się do Boga, upodabnia się doń również w pełnieniu Jego woli. Wówczas uzgodni on swoje postępowanie z wolą Bożą. Ten sam Bóg pokazał nam przez Jezusa Chrystusa jak wygląda Jego życie na ziemi. Chrystus zawsze pełnił wolę Ojca i to pełnienie Jego woli było dla Niego pokarmem. W Nim też jako Człowieku jest najwyższe podobieństwo do Boga, jakie w ogóle dla bytu stworzonego jest możliwe. Wobec tego

¹⁵ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 155; tenże, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 277; por. A. Zelek, *Czym jest świętość?*, Ząbki 2005, s. 42-43.

¹⁶ Por. A. Słomkowski, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 199; tenże, *Ku doskonałości*, Warszawa 1993, s. 84-86, 94.

¹⁷ Por. tamże, s. 95; tenże, *Teologia życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 155, 208; tenże, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 199.

upodobnienie się do Chrystusa, jest upodobnieniem się do Boga, jest pełnieniem Jego woli i jest życiem w miłości.¹⁸

Dlatego A. Słomkowski uważa, że świętość jest uczestnictwem w świętości samego Boga. Innymi słowy, być świętym oznacza udział w świętości samego Boga. Jest to dążenie do osiągnięcia doskonałości Bożej, którą ukazał swoim życiem Jezus na ziemi. Stąd też uczestnictwo w świętości Boga dokonuje się najdoskonalej poprzez tworzenie jednego organizmu z Chrystusem. Chrześcijanin powinien „wejść w Chrystusa”, by razem z Nim mieć udział w życiu Bożym. To zjednoczenie na płaszczyźnie bytowej jest rozumiane jako wspólnota; jako pewna tożsamość życia między Chrystusem a człowiekiem. Prawdę tę wyraża już wcześniej cytowana przypowieść o winnym krzewie i latoroślach (por. J 15,4-6). Zaś zjednoczenie z Jezusem na płaszczyźnie moralnej polega na upodobnieniu się do Boga poprzez pełnienie woli Bożej, poprzez naśladowanie Chrystusa, poprzez realizację przykazania miłości Boga i bliźniego.¹⁹

4. Zjednoczenie mistyczne szczytem świętości

Wielką zasługą A. Słomkowskiego jest spojrzenie na świętość w świetle mistyki. To spojrzenie sytuuje Autora w najnowszym nurcie odnowy teologii duchowości. Gdyby ograniczył życie duchowe tylko do doskonałości chrześcijańskiej, czyli do ascezy, etyki, zasad moralnych, wówczas koncepcję życia duchowego zamknąłby w ramach porządku moralnego, czy zwykłej pobożności. Dopiero wymiar mistyczny ukazuje życie duchowe w całkowitej pełni jaką chrześcijanin powinien osiągnąć w czasie życia doczesnego. Dlatego Autor odwołuje się do literatury zachodniej i do polemiki jaka rozwinęła się zwłaszcza w literaturze francuskiej na przełomie XIX i XX wieku. Autorzy ci zastanawiali się, czy stan mistycznego zjednoczenia z Bogiem należy do normalnego rozwoju życia duchowego. Pomijając tą wielką polemikę, większość teologów uważa stan mistyczny za normalny stan pełnego rozwoju życia duchowego. Odwołują się oni przede wszystkim do nauki św. Jana od Krzyża, który twierdzi, że pełna doskonałość dostępna tutaj na ziemi polega, na zjednoczeniu przekształcającym, czyli na małżeństwie duchowym. Stan mistyczny jest pełnym rozwojem normalnego życia duchowego.

Słusznie Autor zauważa, że nazywanie stan mistyczny „nadzwyczajnym” jest wielkim nieporozumieniem. Jest on tak nazwany jedynie ze względu na małą liczbę osób, które byłyby w pełni uległe Duchowi Świętemu. Natomiast mistyczne zjednoczenie z Bogiem nie jest nadzwyczajne samo w sobie, czyli ze swej istoty, jak są np. cuda czy prorocтва. Mistyczne zjednoczenie z Bogiem jest z istoty swej jedynie pełnym rozwojem miłości, zrealizowanym przez chrześcijanina w walce duchowej ze skutkami grzechu pierworodnego, aby osiągnąć pełnię miłości i pokory, na drodze realizacji błogosławieństw Bożych.²⁰

Chrześcijanin najczęściej nie osiąga stanu mistycznego, ponieważ nie chce podjąć walki z wyżej wspomnianymi wadami głównymi, a całe życie religijne sprowadza do zachowania przykazań i wykonania obowiązków pobożnościowych. W tym kontekście uzyskuje spokój

¹⁸ Por. tamże, s.201.

¹⁹ Por. tamże, s. 198; tenże, *Teologia życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 126-127, 149-161; tenże, *Ku doskonałości* dz. cyt., s. 14, 54; tenże, *Matka Zbawiciela i Matka nasza. Trzydzieści rozważań maryjnych z przykładami z życia konwertytów XX wieku, Niepokalanów 1988*, s.61-62; por. J. Warzeszak, Ks. Antoni Słomkowski dz. cyt., s.188.

²⁰ Por. A. Słomkowski, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s.202.

sumienia, gdyż nie walczy z pychą i z jej wszelkimi odcieniami, nie odczuwa żadnej nieuczciwości względem bliźniego, zachowuje tylko zewnętrzną „doskonałość”, będąc wewnątrz – jak mówi Chrystus – „pobielanym grobem”. Jego życie duchowe jest nierozwinięte, bowiem zatrzymał się na poziomie życia religijnego, moralnego, pobożnościowego, bez głębokiej przemiany i bez całkowitego rozwoju miłości Boga i bliźniego. Stąd też głębokie życie duchowe ogranicza do tzw. „ludzi wybranych”.

Autor zrywa z tą koncepcją przeciętnego życia moralno-religijnego. Uważa, że rozwój życia duchowego od stanu będącego skutkiem grzechu pierworodnego, zmierza ku najściślejшему zjednoczeniu człowieka z Bogiem. Życie duchowe we wszystkich swoich częściach tworzy pewną całość. Od punktu wyjścia aż do środka jest droga ascetyczna (początkujących), a od punktu szczytowego – droga mistyczna. Jedna i druga droga jest przeznaczona dla wszystkich, chociaż stosunkowo niewielu wychodzi poza pierwszą połowę, nie zdobywając się na odpowiedni wysiłek heroizmu. A przecież źródłem ascezy jest mistyka.²¹ Zresztą, każdy człowiek jest powołany do świętości, choć wiodą do niej różne drogi. Gdy człowiek otwiera się na łaski Boże, może dojść w codziennym życiu do głębokiego zjednoczenia z Bogiem. To tylko zależy od niego.

Pomijając głęboką znajomość literatury zachodniej przez Autora, pomijając naukowe ujęcie istoty zjednoczenia mistycznego, można powiedzieć, że człowiek osiąga szczyty świętości ziemskiego życia, polegające na pełnym rozwoju łask, cnót o darów. Duch Święty prowadzi go do zjednoczenia mistycznego.²²

Trzeba jeszcze zaprezentować stanowisko A. Słomkowskiego dotyczące kontemplacji wlanej. Autor przytacza dwie opinie. Teologowie wyznający pierwszą opinię głoszą, że życie mistyczne trzeba rozpatrywać w kontekście modlitwy. Prowadzi to do utożsamienia stanu mistycznego z modlitwą, czyli z kontemplacją wlaną. Zatem życie mistyczne zostaje utożsamione z modlitwą kontemplacyjną. Uzasadnieniem tego jest specjalne odczuwanie Bożej obecności, czy doświadczalne poznanie Boga właśnie w czasie kontemplacji. Zwolennicy drugiej opinii sprzeciwiają się powyższej. Według tej opinii, poziom życia mistycznego może przejawiać się w różny sposób, co jest zależne np. od temperamentu danej osoby. Osoby prowadzące aktywne życie, na swój sposób mogą pozostać w bezpośredniej obecności Boga przez życie teologalne, czyli bliskie życie z Bogiem poprzez codzienną praktykę cnót wiary, nadziei i miłości. Łączność wówczas z Bogiem nie jest tym samym, co modlitwa kontemplacyjna. Świadomość Boga jest niejako zawarta w wykonywanych czynnościach. Podstawową cechą świadomości Boga jest to, iż nie jest ona stałym, nieprzerwanym oglądaniem Boga, ale składa się z powracających momentów. Chrześcijanin poprzez rozwój życia teologalnego, trwa w bliskim zjednoczeniu z Bogiem. Dlatego życie mistyczne, według Autora, oznacza życie ciche i heroiczne chrześcijanina, który znosi „dla sprawy Bożej” swe cierpienia.²³

W mistycznym zjednoczeniu z Bogiem rozwija się zamieszkanie Trójcy Świętej w duszy człowieka. Bezpośrednim skutkiem tego zamieszkania jest upodobnienie do niej, a przede wszystkim do Syna i Ducha Świętego. Duch Święty jako miłość dokonuje poprzez nią upodobnienie do Siebie. Zaś posłannictwo Syna Bożego do duszy odbywa się przez tę

²¹ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 416-419.

²² Por. tamże, s.410.

²³ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia wewnętrznego* dz. cyt., s.411-413; tenże, *Matka Zbawiciela* dz. cyt., s. 35-36; por. A. Zelek, *Czym jest świętość?* Dz. cyt., s. 84-86.

działalność, której owocem jest miłość. Tylko w tym wypadku bowiem dusza staje się podobna Słowu Przedwiecznemu. Powstaje pomiędzy człowiekiem a Bogiem głęboka relacja, która powoduje, że Trójca Święta czyni duszę człowieka swoim mieszkaniem, bowiem miłość, która jest udziałem człowieka osiąga najwyższy stopień.²⁴ Chrześcijanin dostępując zjednoczenia z Trójcą Świętą „na wszystkie stworzenia i sprawy patrzeć będzie w świetle Bożym, a więc tak, jak Bóg na nie patrzy”.²⁵ Bóg Trójjedyny „patrzy” na każdy byt z czystą miłością. Dlatego każdy człowiek wzrastając w świętości będzie mógł mieć coraz większy udział w obejmowaniu swoją miłością Boga i wszystkie byty w Bogu.²⁶

5. Inne elementy koncepcji życia duchowego

Punktem wyjścia teologii życia duchowego jest odwieczny zamiar Boga, by ludzka natura, odbicie natury Bożej, osiągnęła pełnię wyznaczoną jej od wieków przez Stwórcę. Wobec tego życia duchowego nie można pojmować w oderwaniu od całości rzeczywistości nadprzyrodzonej, lecz je możemy ująć w świetle planu Bożego wobec ludzkości i w harmonii z całą ekonomią zbawienia. Ten plan Boży wobec ludzkości kreśli św. Paweł: „Bóg, Ojciec Pana naszego Jezusa Chrystusa... w Chrystusie... wybrał nas już przed stworzeniem świata, aby miłość uczyniła nas w oczach Jego świętymi i nieskazitelnymi. Wedle upodobania i uznania swej wolnej woli przeznaczył nas na synów przybranych przez Jezusa Chrystusa, ażeby zajaśniała w chwale wspaniałość łaski Jego, którą obdarzył nas przez Syna Swego umiłowanego..., którą rozlał na nas obficie wraz z pełnią mądrości i rozumu” (Ef 2,3-8). A więc już samym swym istnieniem człowiek wielbi Boga i głosi Jego chwałę. Ponadto ma uznać, że jest tylko stworzeniem i ma osiągnąć życie wieczne. Są to dwa cele, które człowiek powinien realizować. Zatem uwielbienie Boga należy do natury człowieka, tak jak podobnie do natury człowieka należy dążenie do szczęścia wiecznego.²⁷

Dla pełniejszego wyjaśnienia antropologii A. Słomkowski pisze o człowieku jako obrazie i podobieństwie Boga. Ten obraz i podobieństwo Boże chrześcijanin musi nieustannie w sobie odnawiać i rozwijać, czyli musi dążyć do osiągnięcia pełnej świętości, która wyraża się w aktywnej miłości Boga i bliźniego. Dzięki wolnej woli i rozumności człowiek może swoje życie przemieniać, a tym samym uczestniczyć w naturze Bożej. Dlatego musi nieustannie kierować swoje władze ku Niemu, a przede wszystkim otwierać się na jego działanie, by przy współpracy z Jego łaską osiągnąć całkowite zjednoczenie z Nim. Dzięki temu człowiek jakby dosięga najgłębszej swojej istoty – poznaje całą prawdę o sobie.²⁸

²⁴ Por. A. Słomkowski, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s.198; tenże, *Ku doskonałości* dz. cyt., s. 69; por. A. Zelek, *Czym jest świętość?* Dz. cyt., s.152-153.

²⁵ A. Słomkowski, *Kierownictwo duchowe jako pomoc w rozwoju życia łaski*, Ateneum Kapłańskie 57(1958) 1, s.81.

²⁶ Por. tamże; por. A. Zelek, *Czym jest świętość?* dz. cyt., s.155; J. Warzeszak, *Ks. Antoni Słomkowski* dz. cyt., s. 188.

²⁷ Por. A. Słomkowski, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s.193; tenże, *Teologia życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 44-45.

²⁸ Por. tamże, s. 40; tenże, *Pierwotny stan człowieka według nauki św. Augustyna. Studium z historii dogmatycznej*, Lwów 1933, s. 19; tenże, *Teologia rzeczywistości ziemskich*, Ateneum Kapłańskie 64(1963) 2, s. 105; tenże, *Pochodzenie człowieka w świetle nauki Kościoła katolickiego i w świetle teorii ewolucji*, Lublin 1947, s. 379; tenże, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s. 194; tenże, *Miłosierdzie Boże we Wcieleniu i Odkupieniu*, w: *Ewangelia miłosierdzia*, red. W. Granat, Poznań-Warszawa 1970, s.62-63; por. A. Zelek, *Czym jest świętość?* dz. cyt., s.101-102.

Antropologia A. Słomkowskiego porusza pierwotną szczęśliwość człowieka, dzięki której istniała wewnętrzna harmonia, czyli prawość człowieka. Przed upadkiem grzechowym pierwszych rodziców można mówić w pewnym znaczeniu o prawzorze świętości, jaką chrześcijanin ma zrealizować w życiu doczesnym. Był to stan „sprawiedliwości i świętości”, który człowieka ma prowadzić do pełniejszej świętości (por. Ef 4,32). Bowierni pierwsi rodzice byli wyniesieni do godności dzieci Bożych, czyli znajdowali się w stanie świętości, którą aktualny człowiek musi osiągnąć. Charakterystyczne w nauce Autora jest odwołanie się do A. Stolza, który twierdzi, że życie mistyczne jest udziałem w życiu Bożym, jaki posiadali pierwsi rodzice. Ale Autor nie utożsamia tego życia z sytuacją Adama i Ewy przed upadkiem grzechowym, lecz mówi o pewnej łączności.²⁹

W swojej koncepcji życia duchowego Autor szeroko omawia upadek człowieka, grzech pierwszy ludzi, skutki grzechu pierworodnego, które spowodowały skażenie natury ludzkiej i oddaliły chrześcijanina od Boga. Odwołując się do św. Augustyna przyjmuje całą nędzę człowieka jako skutek tegoż grzechu i potrzebę walki duchowej, by dążyć do świętości. Dlatego w dalszej kolejności przedstawia teologię grzechu osobistego i potrzebę poznania samego siebie, swojego wnętrza, by nie ulec zaślepieniu duchowemu. Ale dzieło Chrystusa, dokonane przez Wcielenie i Odkupienie, jest w pewnym stopniu przywróceniem stanu pierwotnego, w każdym razie jest naprawieniem istotnych skutków grzechu pierworodnego.³⁰

Powyższe elementy życia duchowego już ukazują pewną jego koncepcję. Dalsze zaś elementy prezentują nadprzyrodzone podstawy świętości, do których A. Słomkowski zalicza sakramenty, łaskę uświęcającą, cnoty teologalne, cnoty moralne i dary Ducha Świętego. Oczywiście, że nie omija maryjnego wymiaru świętości. Dużo uwagi poświęca źródłom świętości, czyli sakramentowi Eucharystii i pokuty, a także środkom jak modlitwa, rady ewangeliczne, kierownictwo duchowe, asceza, kult Osób Boskich, apostołstwo i pracę ludzką.³¹ Jednocześnie ukazuje eklezjalny charakter życia duchowego, ponieważ chrześcijanin włączony jest w Boży plan zbawienia, w paschalne misterium Chrystusa i poddany uświęcającemu działaniu Ducha Świętego przez Kościół, sakramenty w nim udzielane. Szczególnie podkreśla rolę sakramentu chrztu świętego i Eucharystii.³² Wiele uwagi w swoim piśmiennictwie Autor poświęca zagadnieniu kierownictwa duchowego.

Zakończenie

Koncepcja życia duchowego A. Słomkowskiego jest najnowszym spojrzeniem na to zagadnienie. Autor w świetle nauki Soboru Watykańskiego II i najnowszej literatury zachodniej, czyli w świetle najnowszych badań naukowych teologii duchowości prezentuje polskiemu czytelnikowi jeszcze niedocenianą u nas tę dyscyplinę wiedzy teologicznej. Dlatego pisze pierwsze obszernie traktaty, aby wyjaśnić toczące się polemiki na zachodzie, zapoznając polskiego czytelnika z ich różnymi spojrzeniami. Można powiedzieć, że przytacza wszystkie opinie na tematy kontrowersyjne, ale nie w sposób bierny, lecz zajmuje wobec

²⁹ Por. A. Słomkowski, *Istota życia wewnętrznego* dz. cyt., s.193-194; tenże, *De gratia*, bmr, mps, s.2c.

³⁰ Por. A. Zelek, *Czym jest świętość?* dz. cyt., s. 104-133.

³¹ Por. tamże, s. 135-344; por. J. Warzeszak, *Ks. Antoni Słomkowski* dz. cyt., s.187-188.

³² Por. tamże, s. 188.

nich swoje stanowisko. Świadczy to o tym, iż Autor miał osobiste przemyślenia w kontekście powszechnego powołania do świętości, którą już nie ujmuje w aspekcie doskonałości moralnej czy spekulacji dogmatycznej jako wiedzę teoretyczną dla chrześcijanina. Tym bardziej tę cechę trzeba podkreślić, gdyż Autor był z wykształcenia dogmatykiem, świętym znawcą nauki św. Augustyna.

Ta bardzo dobra znajomość literatury zachodniej z zakresu budzącej się teologii duchowości pozwoliła Autorowi zbudować koncepcję ascetyczno-mistyczną życia duchowego. Ta koncepcja również wymagała odpowiedniej wiedzy z zakresu mistyki, nie tylko w najnowszej interpretacji, ale także sięgnięcia do tradycji mistycznej. Poznanie mistyki św. Jana od Krzyża, św. Teresy Wielkiej, św. Teresy od Dzieciątka Jezus, św. Bonawentury, św. Bernarda z Clairvaux, św. Katarzyny ze Sieny i innych, pozwoliło mu stwierdzić, iż w czasie życia doczesnego chrześcijanin może trwać w bliskim zjednoczeniu z Bogiem, dzięki działaniu Ducha Świętego. Jest to cel dążenia chrześcijanina do świętości, która najpełniejsze swoje oblicze osiąga w mistycznym zjednoczeniu z Bogiem. Stąd też możemy mówić dzisiaj o życiu duchowym jako życiu mistycznym. Ponieważ chrześcijanin dar świętości otrzymuje w sakramencie chrztu świętego i od niego zależy, czy go rozwinie do pełni zjednoczenia z Bogiem czy tylko ograniczy się do życia moralnego zachowując minimum praktyk pobożnościowych.

Dlatego A. Słomkowski tak mocno podkreśla antropologię chrześcijańską człowieka, gdyż od jej znajomości zależy budowanie autentycznej świętości. Innymi słowy, zależy walka duchowa z nędzą grzechu pierworodnego i rozwój życia duchowego. Odwołując się do tradycyjnych trzech dróg życia duchowego ukazuje poszczególne stopnie pracy duchowej chrześcijanina, aby stopniowo wzrastać do jedności z Bogiem. Chrześcijanin musi podjąć walkę duchową z wadami głównymi, przede wszystkim z pychą i jej wszelkimi odcieniami, aby zdobyć cnotę pokory, która jest fundamentem życia mistycznego i rozwinąć miłość, która wyraża szczyty świętości. Poznanie praw rządzących rozwojem życia duchowego według trzech dróg: oczyszczającej, postępującej i zjednoczenia jako integralnej drogi życia duchowego, jest bardzo ważne dla chrześcijan chcących osiągnąć najwyższy stan świętości. Ta znajomość „procesów” duchowych na poszczególnych etapach rozwoju, zwłaszcza na drodze zjednoczenia, czyli mistycznej umożliwia człowiekowi rozpoznanie swojego stanu ducha i dostosowanie się do praw w życiu duchowym istniejących i działających. Dlatego, dla tych nieznanających poszczególnych etapów życia duchowego, konieczne jest kierownictwo duchowe.

Z powyższej koncepcji życia duchowego wynika, że A. Słomkowski zrywa z rozdzieleniem drogi ascetycznej i mistycznej. Bowiem pierwszą uważano za drogę zwyczajną, do której powołani są wszyscy, drugą za drogę nadzwyczajną, przeznaczoną dla wybranych i której nie należy pragnąć. Kontemplację włączył zaś do łask darmo danych (charyzmatów), nie koniecznych do osiągnięcia świętości. Zasadniczo z tym sztucznym podziałem zerwali teologowie na przełomie XIX i XX wieku. Dzisiaj przyjmuje się, że droga mistyczna jest przedłużeniem drogi ascetycznej, czyli obie stanowią organiczną całość. Zaś kontemplacja włączona, do której są powołani wszyscy, jest więzią łączącą. Dlatego możemy mówić o mistycznym wymiarze świętości i o realizacji życia mistycznego. Takie rozumienie świętości jest wielką zasługą Autora.

Teologia życia duchowego A. Słomkowskiego jest odpowiedzią na wielkie jej odrodzenie jakie zaczęło się krystalizować na przełomie XIX i XX wieku. Dlatego przedmiotem jego zainteresowań było zagadnienie istoty doskonałości chrześcijańskiej, a po Soborze Watykańskim II – istoty świętości. Przede wszystkim zagadnienie powołania wszystkich

chrześcijan do świętości, zagadnienie kontemplacji nabytej i wlanej, mistycznego zjednoczenia z Bogiem. Wszystko to stara się ująć jako odpowiedź na konkretne potrzeby chrześcijanina. Jako dogmatyk, z jednej strony, opowiada się za ujęciem życia duchowego od strony Boga jako żywego, nie wyczerpanego źródła, ujmując je w aspekcie dogmatyczno-teologicznym. Z drugiej strony opowiada się za analizą przeżycia mistycznego od strony podmiotu współdziałającego w tworzeniu tegoż życia, ujmując je w aspekcie teologii mistycznej. Dlatego czyni pierwsze próby wspólnego ujęcia obu aspektów. Albowiem chrześcijanin chce poznać i zrozumieć nie w aspekcie teoretycznym to, co dzieje się między nim a Bogiem, ale w aspekcie praktycznym, osobistego doświadczenia, w głębi przeżycia. Sięgając zatem do mistyki przeżyciowej, w świetle Pisma Świętego i Tradycji, stara się ukazać wewnętrzną relację chrześcijanina do Boga jako osobiste świadectwo interpretując je według prawideł mistyki studyjnej. W ten sposób wyraża istotę uczestnictwa chrześcijanina w życiu Bożym, którego w pewnym sensie jest współtwórcą. W takim ujęciu podkreślona jest godność człowieka odkupionego, który jest współtwórcą swego życia mistycznego. Ponieważ chrześcijanin rozwija otrzymane życie Boże na chrzcie świętym, rozwija otrzymany dar świętości poprzez sakramenty, modlitwę i inne praktyki pobożnościowe. Innymi słowy, wezwany jest do odtworzenia w sobie życia Zbawiciela, do naśladowania Jego bezgranicznej miłości wobec Boga i bliźniego, do pełnego współdziałania z wolą Bożą. W ten sposób życie mistyczne jest zaangażowaniem Boga i człowieka, ale pierwszeństwo przysługuje Stwórcy.

Tak ujęte życie duchowe nie zamyka się tylko do relacji „Bóg „ i „ja”. Musi ono promieniować miłością bliźniego, czyli dziełami apostołatu. Wszelkie dzieła najpierw mają uświęcić człowieka, a potem przyczynić się do udzielania innym i rozprzestrzeniania w świecie owoców Chrystusa Odkupiciela. Dowodzi to, iż Autor zrywa z indywidualistyczną koncepcją życia duchowego. Zaś świętość jest nie tylko celem życia człowieka, ale też źródłem i właściwym fundamentem wszelkiej chrześcijańskiej odnowy.

Niniejsze opracowanie to zaledwie zarysowana charakterystyka istotnych elementów koncepcji życia duchowego według A. Słomkowskiego. Podano tylko bardziej zasadnicze cechy, ukazujące intelektualną „przemianę” Autora z dogmatyka na teologa duchowości. I można śmiało powiedzieć, że Autor uchwycił istotę życia duchowego, które rozwija się wraz z rozwojem miłości Bożej. To ona daje moc, iż chrześcijanin w czasie życia doczesnego może prowadzić życie na sposób ludzki i równocześnie Boży. Ma ona prowadzić chrześcijanina do coraz głębszej świętości, czyli do upodobnienia do Boga. Zakłada sobie za cel osiągnięcie pełni Chrystusowej w człowieku. Zatem powinna być ona przeżywana dzięki kontemplacji wlanej. Można powiedzieć, że Autor umiał oderwać się od teologii dogmatycznej i moralnej, aby ukazać sedno życia duchowego.

DON ANTONI SŁOMKOWSKI – TEOLOGO DELLA SPIRITUALITÀ

Riassunto

L'articolo presenta una concezione di vita spirituale secondo don Antoni Słomkowski. Grazie ai suoi scritti, don Antoni Słomkowski si presenta non solo come teologo della spiritualità, ma anche come uno dei precursori di questa disciplina teologica in Polonia. Don Antoni Słomkowski faceva parte del primo gruppo dei teologi in Polonia, i quali dopo il Concilio Vaticano II hanno cercato di mettere in pratica le direttive del Concilio Vaticano II

allo scopo di rinnovare la teologia della vita spirituale. Don Antoni Słomkowski, da grande conoscitore della teologia dell'Est, presenta nei suoi scritti le idee e le polemiche dei diversi teologi. Si impegna anche per divulgare la dottrina della Chiesa dopo il Concilio sulla santità, sulla vita interiore, sulla unione mistica, ecc. Oggi possiamo constatare che la sua concezione della teologia della vita spirituale costituisce una notevole risposta alla grande rinascita della teologia di spiritualità dopo il Concilio Vaticano II.